

VIGH PÉTER
Félreérthető dicséret?

**A szlovák ethosz összeolvasása
 Lovik Károly műveiből**

Elemzésemben arra teszek kísérletet, hogy Lovik Károly kisprózájából – különös tekintettel az *Egy falu*¹ és a *Tótországban*² című novellákra – egy olyan képet olvassak össze a tótokról, ami látszólag, egyes részeit tekintve degradáló, sőt akár sértő is lehet egy szlovák olvasó számára, összességét tekintve azonban pozitív és nyitott. Legyen ez a dicséret akár az író, akár a szöveg szándéka, nem tárulkozik fel első pillantásra, ugyanis a befogadói értelmezést a történelmi tapasztalat és az azóta ráakadott szövegek terhelik. Mégis amellet fogok érvelni, hogy a bemutatásra kerülő szövegek egy „félreérthető dicséretet” tartalmaznak. Nem véletlenül írtam összeolvasást és nem kiolvasást, ugyanis minden erőfeszítem ellenére az interpretálók leinthezik a megközelítésemet, s nyugodtan állíthatják, hogy az elénk álló képlet még mindig inkább negatív. Kiolvasni a megfejtéseket, a megkérdőjelezhetetlen biztosságú jelentéseket szoktuk, így akarva-akaratlanul is vagy-vagy viszonyba állítanám a kérdést, miszerint pozitív vagy negatív a kép. Ehelyett egy, a kombinációkból adódó értelmezést kínálok. Bevonom a vizsgálódásba Lovik egyes életrajzi momentumait, valamint a történelmi referencialitás egyes pontjait, ezek azonban elsősorban olyan mankók és illusztrációk, amelyek véleményem szerint nem gyengítik, hanem erősítik a szöveg irodalmiságát.

Az 1888/89-es iskolai tanévben Rauchbauer József, a pesti piarista gimnázium mennyiségtanára megbuktatta a 6. osztályos Lovik Károlyt.³ Bárki,

aki küszködött valaha a matematika Molochjával, az tudja, hogy ez roppant kellemetlen pillanat egy diák életében. Ha ehhez hozzávesszük, hogy apja 1883-as halála⁴ óta félárva volt, akkor kezdenek kirajzolódni előttünk az okok, hogy miért került a fiatalember Eperjesre. Még feltérképezésre vár a család felföldi ága, de Lovik szövegeit és tudásanyagát ismerve biztosan kijelenthető, hogy volt kötődése ehhez az országrészhez. Nemcsak megírni szerette a tájat és embereit, de megélni is. Évente átlagosan kétszer, de gyakran többször is megfordult a Tátrában.⁵

Először az *Egy faluval* foglalkoznék, aminek a története röviden összefoglalható. Hizsnyón,⁶ az elmaradott és szegény faluban bolt nyílik, ahol a kereskedő egy díszes koporsót is eladásra kínál. Az ára miatt a faluközösség csak együttesen tudja megvásárolni, majd azt a döntést hozzák, hogy aki először hal meg, az fekiudhet bele. Ezt a kegyet azonban egy tébolyodott öngyilkos lány elorozza, amit a falubeliek igazságtalannak éreznek, ezért exhumálják a tetemet, hogy visszaszerezzék a koporsót. Ez még Hizsnyón is törvénytelen tett, így elkerülhetetlenné válik előbb a csendőrség, majd a katonaság bevetése. Végül elül az erőszak, a bolt bezár, és a korábbi elmaradott, szegény, de békés állapot száll vissza a falura.

A negatív képek szinte rögtön a felütéssel jelentkeznek. Nemcsak a „stratégiai vonal”, de a fuvarosok is elkerülnek a környéket a rossz utak miatt. Az egyes szám harmadik személyű elbeszélőtől a világtól való *elzártság*ról kapunk tudósítást. A második bekezdés hangsúlyozza a falu etnikai hovatartozását: „Hizsnyó tót falu s az idők folyamán alig valamit magyarosodott. Ma is még olyan elmaradott, mint a honfoglalás idején [...]”⁷ Azaz piszkos, szegény, tehetetlen és nyomorúságos. Ahol a leányénekek végső szótagja is csak azt kérdi: „miért oly nyomorúságos a lét?”⁸ Muszáj visszatérni

1 Folyóiratban: A Hét, 1903, II, 437–438. Kötetben: LOVIK Károly, *Őszi rózsá*, Bp., Singer és Wolfner, 1907, 59–66. A két szövegváltozat között apróbb eltérések vannak, ezért az *ultima manus* elvét követve a kötetbeli kiadást vettem főszövegnek. (A továbbiakban: LOVIK Károly, *Őszi rózsá*) A novellát KELEMEN Zoltán is beválogatta az általa szerkesztett tematikus Lovik-számba: Budapesti Negyed, 2010/1 (Tavaszi), 37–41.

2 LOVIK Károly, *Tótországban*, Uj Idők, 1909, I, 384–387. (A továbbiakban: LOVIK Károly, *Tótországban*)

3 *Tudósítvány a kegyes-tanítórendiek budapesti főgymnasiumáról az 1888–89-iki tanévben*, Bp., Hunyadi Mátyás Nyomda-Intézet, 1889, 60.

4 A gyászjelentés az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilm-tárában hozzáférhető: FM8/35797, 304. tek.

5 Már egyik korai publicisztikája is Tátrafüredről tudósít: *Füredi levél*, Magyar Hirlap, 1894. aug. 26. (melléklet) De A Hétben (és máshol) is állandóan vissza-visszatért az említett témákhoz. A tel-

jesség igénye nélkül: *Tátrai barangolások*, A Hét, 1903, II, 450., *Ó Tátra*, *Tátra*, A Hét, 1905, II, 472–473., *Selmec*, A Hét, 1905, II, 871–879., *A Tátrában*, A Hét, 1906, I, 105–106., *Tátra*, A Hét, 1911, I, 90–92. ILLO, SYRION = LOVIK Károly. Ehhez ld.: GULYÁS Pál, *Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnévei és egyéb jegyei*, Bp., Akadémiai, 19782, 592. (A továbbiakban: GULYÁS Pál, *Magyar írói álnév lexikon*)

6 A többségében mindig is szlovák falu egykor Gömör-Kishont vármegyéhez, ma a Besztercebányai kerülethez tartozik. *Gömör-Kishont vármegye*, szerk. BOROVSZKY Samu, Bp., Apollo Irodalmi Társaság, [1903], 54. (Magyarország vármegyéi és városai 8.), <http://hu.wikipedia.org/wiki/Hizsnyó> A letöltés ideje: 2012. aug. 21. Érthetetlen okból a szöveg Budapesti Negyedben szereplő kiadásában következetesen Hrizsnyó szerepel Hizsnyó helyett, holott ez semelyik általam ismert korábbi szövegváltozatban nem fordul elő.

7 LOVIK Károly, *Őszi rózsá*, i. m., 59.

8 Uo.

azonban ahhoz a két mondathoz, ami látszólag különálló, valójában egy kötőszóval könnyen mellérendelővé tehetjük a szerkezetet, s a szöveg is erre biztat. Hizsnyó alig valamit magyarosodott, ezért olyan elmaradott még mindig, mint a honfoglalás idején. Mégis, ha tovább olvasunk, akkor a modernizáció hiánya felülíródik, s a zárvány-lét mellé felsorakozik a történelemből való kiszakítottság állapota. Hisz „a kutyák szintúgy vonítanak, mint Szvatopluk idejében”, valamint „ennek a népnek soha nem volt fogékonysága semmi iránt”,⁹ mert a nagy Zventibald¹⁰ felszólítására nem mentek a magyarok ellen, de a magyarok felszólítására sem mentek a muhi csatába, csak „ostobán bámultak maguk elé és nem tudták megérteni, miért szálljanak hadba, holott nem vétettek senkinek s nem akarnak semmit. [...] Nem kívántak ők semmit, ki nem mozdultak gádoraikból és évezreden át hallgatagon görbültek a nehezen fizető föld felett. Fölöttük elvonult a történelem és a művelődés anélkül, hogy nyomot hagyott volna, az idők járása nem rontott és nem javított rajtuk. Lomhák és tehetetlenek voltak, mint a *bagoly* [...]”¹¹ A bagoly még fontos szerepet fog játszani, mint poétikai eszköz, ami keretezi az egész novellát, de erre majd az adott helyen visszatérek.

Feljebb még a történelemből való kiszakítottságot írtam, de felmerül a kérdés, hogy beszélhetünk-e egyáltalán időről és történelemről? Az emberi életnek Hizsnyón nincs se jelentősége, se értéke. A lineáris történetnéző szemlélet helyett inkább az időtlenség és a körköröség érvényesül. „Ahány élet e faluban volt, úgy hasonlított egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz. A gyermek megszületett, elindult a maga útjára a juhok és krumpliföldek közé s megöregedvén, amilyen öreg csak a szívós tót tud lenni, meghalt s bevonult a hegyoldalba épített temetőbe. Senki se vette észre, hogy jött, senki, hogy eltűnt, csupán a matrikulába került egy névvel több.”¹² Idézzük e mellé némileg hosszabban a korszak tudományos-ismeretterjesztő sorozatának egy részletét:

„A tótság erkölcsi életéről általánosságban már nem a legkedvezőbben nyilatkozhatunk. Mert míg a

magyarsággal szomszédos műveltebb tótok, talán még a magyarságot is túlszárnyaló és minden tekintetben kielégítő erkölcsi életet élnek, addig a vármegye északi részében, javarészt szűk völgyekben és hegykatlanokban lakó tótok már az elmaradottság összes jeleit viselik magukon. Vallásosak, jámborak, sőt alázatosak, de közömbösek minden iránt, a mi a haladásnak és újításnak a jellegével elibük kerül. Önmegtagadása, nélkülözése, szorgalma és munkában való kitartása szinte csodálatra méltó, de viszont lelki és szellemi korlátozottsága lehangoló. A szesz italok, különösen a testet és lelket egyaránt megőző komisz pálinka élvezése olyan nagymértékű, hogy ennek hatalma alatt vergődve, sem anyagi, sem erkölcsi tekintetben emelkedni nem tudhat. [...] Jámborsága, alázatossága a megkívántató önértetet is elnyomja ebben a népben, a mely ha dühében haragra lobban, brutális tud lenni.”¹³

Ezekben a mondatokban nem csupán az önmagában gyönyörködő pocskondiázás, esetleg a milleniumi Magyarország „lendületes önbizalma” jelenik meg, hanem a valóság egy szelete is. A felföldi vármegyék, különösen az északkeletiek, az ország szegényebbik feléhez tartoztak, ahol a kivándorlás is nagyobb mértéket öltött.¹⁴ A novellaszöveg tehát nem a magyar imperializmus és szupremácia terméke és kifejezője, hanem a korabeli helyzetet jól ismerő elbeszélő leírása. Vessünk egy pillantást a narrációra.

A narrátor olyannyira közvetíti (és birtokolja) összes karakterének tudattartamát, hogy olykor a párbeszéd formákat is felülírva integrálja azokat egy prózai kijelentésbe.¹⁵ Bár látszólag mindent tud, mégis alkalmazkodik a szöveg immanenciájában működő ismeretanyaghoz, ugyanis csak annyit tudunk meg, hogy az aranypántos, selyemvánkossal bélelt koporsó a városból jött. Nincs nevesítve, hogy Rimaszombatból, Murányból, Rozsnyóból, esetleg bármelyik közelebbi vagy távolabbi városból érkezett, mert Hizsnyóhoz képest minden, ami a falun kívül helyezkedik el: város, *civilizáció*. Loviknál

9 Mindkét idézet Uo.

10 Az (irodalom)történész itt egy pillanatra megáll, hisz pár soron belül találkozik Szvatopluk és Zventibald névvel. A két név valójában ugyanazt a személyt, I. Szvatopluk morva fejedelmet takarja, akiben a XIX. századi nemzeti romantika a cseh-morva-szlovák nemzeti egység első megtestesítőjét látta. Zventibald lehetett az eredeti alakja, amit később „szlávósítottak”. KMTL = *Korai Magyar Történelmi Lexikon*, főszerk. KRISTÓ Gyula, Bp., Akadémiai, 1994, 658. Volt azonban egy másik Zventibald/Zwentibold, Arnulf frank királynak (KMTL, 59.) majd császárnak a törvénytelen gyermeke. Arnulf egykori szövetségeseének, majd ellenségének, Szvatopluknak a nevét adta balkézről született fiának, ebből

származhat bizonyos keveredés. Köszönöm Bácsyati Dánielnek, hogy felhívta ezekre az összefüggésekre a figyelmemet.

11 LOVIK Károly, *Őszi rózsá*, i. m., 60. Kiemelés tőlem, V. P.

12 Uo.

13 *Gömör-Kishont vármegye*, szerk. BOROVSZKY Samu, i. m., 170–171. Az egész kötet megtalálható az interneten is: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0008/12.html>, A letöltés ideje: 2012. aug. 21.

14 *Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Bp., Osiris, 2005, 426–427.

15 „Szabad megfogni? A kereskedő azt mondta: szabad.” LOVIK Károly, *Őszi rózsá*, i. m., 61.

nem ritka, hogy kegyesen átenged egyes szövegszervezői feladatokat karaktereinek, illetve úgy mozgatja őket, hogy akár teljesen irracionális módon, de kibillentsék az eseményeket és a textust nyugalmi állapotából. Ezek a figurák általában kétes fickók. Nincs ez másképp a „madárfejű” (!) boltossal sem, aki egyszer csak megjelenik Hizsnyón (amit mindenki elkerül), boltot nyit (az ország egyik igen szegény régiójában), díszes luxuskoporsót hozat a „városból”, amihez „Isten tudja, hogyan jutott hozzá.” A gyanút teljessé teszi, hogy ő veszi rá a faluközösség intelligenciáját az együttes vásárlásra, s ő javasolja megoldásként, hogy „aki először meghal, azé lesz”. Részletfizetési lehetőséget is kínál nekik, amit immáron képtelenség visszautasítani.

Időzzünk el egy kicsit a sárgaréz „farkaslábakon nyugovó fekete alkotmány” mellett. A szöveg nyelvi rétegei – ahogy összeütközik a modernizáció és egy egyszerű, redukált, sőt gyakran grammatikailag furcsa nyelvhasználat – képesek felidézni a szövegben megjelenő szimbólumok kettőségét.¹⁶ A farkas¹⁷ a bibliai hagyományban egyértelműen negatív, a sátán megtestesítője (bárány – farkas ellentétpár), az antikvitásban azonban totem-ös, aki védelmező és tápláló szerepben is feltűnhet. Itt inkább a vadság, a féktelenség, az alvilág őrzőjének és megjelenítőjének a szerepe illik hozzá. Rajta nyugszik a fekete koporsó. A fekete szín megint csak a gyászt, a másvilágot vetíti előre, azonban tudjuk, hogy a néphagyományban a koporsó¹⁸ színe az elhunyt korát is megjelenítette. A fiataloké világosabb, míg az időseké sötétebb fából készült. Azonban itt nem sötétről, hanem *feketéről* van szó, ami tudvalevőleg nem szín, hanem a színek, a fény teljes hiánya. Ha ezt összekapcsoljuk azzal, hogy a tónus a korosztály kifejezője, akkor ismét a hiánnyal, az időtlenséggel találkozunk. Mindezek mellé már csak adalék az alkotmány poliszémiája, ami utal a fából készült tárgyra, illetve elvonatkoztatva egy jogrendszer keretére és alapjára. Jelen esetben a halálra, aminek luxuskivitelben történő élvezése a falu egészének vágyává fog válni.

Az amúgy is nehéz, olykor elviselhetetlen élet mindenképp ugyanott végződik: a temetőben, a hegyoldalon. A koporsó becsatornázza az indulatokat és vágyakat, amelyek aztán ki is robbannak. A farkaslábú fekete alkotmány az ókori retorikából ismert *metalepszis* szóalakzataként¹⁹ kezd el működni – mely szövegalkotási módot Lovik egyébként kedvelt és többször alkalmazott –, azaz előbb jelenik meg a következmény (koporsó), mint az előzmény (haláleset). Mindez gondolatalkozatként is működni kezd, hiszen ez áll a novella középpontjában, ide futnak a szájak, majd innen szaladnak ki, s mivel az egészet a narrátor által behozott boltos indítja el (látszólagos önállóságot is kap, így még a tettestárs megnevezésre is igényt tarthat), ezért szövegszervező alakzatnak is nevezhetjük a *metalepszis* itt megjelenő fajtáját.

Az öngyilkosság után felgyorsulnak az események. A falubeliek úgy vélik, hogy igazságtalan döntés született, ugyanis az illető nem Isten, hanem a saját akaratából kereste s találta meg az úri halált, azt a pompás álmot, ami szebb, mint az élet. Igazukat annyira erősnek tartják, hogy teljesen természetes számukra, hogy kiássák a holtat, majd „tisztességgel más sírba rakják” vissza. Babonáságból a visszahelyezés előtt még „átszúrták a szívét, nehogy hazajárjon kísérteni”. Miután visszaviszik (!) a koporsót a boltba, a dolog kitudódik, és a falubeliek ellenállása miatt karhatalmat kell bevetni. Fény gyúl az éjszakában, s a tótok nem restek véráldozatot adni. „A nép fanatizálva volt s küzdött jogaiért, mintha szabadságáról vagy becsületéről lett volna szó. *Most látszott, hogy alapjában bátor fickók, akik, ha kimondják az a-t, nem rettegnek a bé-től sem.* Úgy hullottak, mint a pozdorja s mikor végre némaság lett, a hegyoldali temető megtelt lakókkal.”²⁰ Már itt megfigyelhető a narratori hozzáállás átfordulása, ugyanis az eddig folyamatosan negatív kiszólásokkal operáló elbeszélő az eseményekből okulva szögezi le, hogy bátor fickókról van szó. Kérdés viszont, hogy ha mindentudó narrátorral van dolgunk, akkor ő mindennek a tudásnak már birtokában volt, és az eseményesort

16 A novellában megjelenő szimbólumok vizsgálatához felhasznált kézikönyvek: HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György: *Jelképtár*, [Bp.], Helikon, 2010. (A továbbiakban: *Jelképtár*), *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 1997. (A továbbiakban: *Szimbólumtár*)

17 *Jelképtár*, i. m., 83–85., *Szimbólumtár*, i. m., 133–134.

18 *Jelképtár*, i. m., 166–167., *Szimbólumtár*, i. m., 267–268., *Magyar néprajzi lexikon. Harmadik kötet K-Né*, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1980, 268–269.

19 Nem véletlenül hangsúlyoztam az ókori gyökereket, mert bár megfigyelhető, hogy ennek az alakzatnak az alkalmazása akár (összkepét tekintve) az adott rövidtörténetet a metonimikus felől a metaforikus felé tolhatja el, alapvetően ez még az ok és okozat felcserélésén alapuló metonimikus szóalakzat. *Világirodalmi lexikon. Nyolcadik kötet Mari-My*, főszerk. KIRÁLY István, Bp., Akadémiai, 1982, 333–334., *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*, főszerk. SZATHMÁRI István, Bp., Tinta, 2008, 402–403. (A magyar nyelv kézikönyvei XV.)

20 LOVIK Károly, *Őszi rózsá*, i. m., 66. Kiemelés tőlem, V. P.

pusztán bizonyításul használta fel az olvasók meggyőzésére. A XIX. századi nacionalizmusok mindenhol reflektorfénybe állították az ébredést, az aktivizmust, de ez talán még hangsúlyosabban jelent meg a Kárpát-medence népeinél. Elég, ha csak Ján Kollár „galamb-nemzet” elképzelésére gondolunk, vagy számba vesszük, hogy a nemzeti ébredés szószólói (bármelyik nemzetből) hogyan ostromozták népüket tunyaságuk miatt. A szlovák himnusz szövege is a passzivitás – aktivitás dichotómiájára játszik rá.²¹ Hova jutottunk el az áldozathozatal után? Ehhez szükséges hosszabban idézni a novella zárlatát:

„...Azóta évtizedek multak el és Hizsnyón már csak kevesen emlékeznek az egykori vérontásra. A nép megint visszasüllyedt a régi állapotba, távol a világtól tengeti a maga életét és görnyedve dolgozza a sovány földet. Járnak közéjük most is vezérek: szocialisták vagy kortesek, akik az egyéni szabadságról meg a hazáról beszélnek nekik, de ezt a szót nem érti senki. A hizsnyóiak nem vágyódnak a függetlenség után, nem tudják, mi az emberi méltóság. Fölöttük elröpülhetnek a tudomány, a művészet, a haladás sólyommadarai, a *bagoly* ül csöndesen és maga elé bámészkodik. Isten tudja, mikor rázkódik föl újra, talán már soha, mert a fűszeres azóta becsukta a boltot és a polituros koporsó többé aligha jön Hizsnyóra.”²²

Ha nem is szó szerinti egyezéssel, de ugyanazok a gondolatok jelennek meg, mint a szöveg bevezető szakaszában, mielőtt még bolt nyílt volna a faluban. A madárfejű boltos képében a tudomány, művészet és haladás sólyommadara elhagyta Hizsnyót, így a baglyok visszatérhetnek évezredes természetes állapotukba. A bagoly és a tótság metaforikus azonosítása a szöveg végére teljessé válik, ismét előhozva a szimbólum kettőségét.²³ A madár egyszerre áll kapcsolatban a halállal és a születéssel. Lélekvivő mindkét értelemben: a másvilágra viszi a halott lelkeket, illetve onnan hozza azt az újszülöttnek. Érdekes, hogy míg az antikvitásban

Pallasz Athéné/Minerva baglya pozitív szimbólum, a tudás és a bölcsesség megjelenítője, addig a kereszténység és a pogány babona is inkább negatívan viszonyul hozzá, rossz óment (halálmadár, boszorkányok madara) lát benne. A kistestű kuvik (Pallasz madara) inkább negatív,²⁴ míg a nagyobb testű fülesbagoly pozitív konnotációval rendelkezik. A szöveg nem hagy minket sötétben: „az új idők madarai hiába repdestek körülük [ti. a tótok körül], hiába csapkodtak feléjük csőrükkel, – a *suholy* némán ült és maga elé meresztette szemét.”²⁵ A nagy suholy vagy uhu²⁶ pedig a legnagyobb európai bagolyfaj. Ha végigolvassuk Lovik Károly életművét, akkor kibontakozik előttünk egy, a korszak technikai vívmányaihoz fűződő, a tudomány fejlődésével kapcsolatos ambivalens álláspont. Hol ujjongva örvend a civilizációs haladás miatt, máshol széles gesztusokkal utasítja el. Nagyra tartotta a kultúrát és a városiasodást, de néha elviselhetetlenül szorongatónak, az ember természetes állapotával, a természettel össze nem egyeztethetőnek.²⁷ Bár már a mű elején kimondatik, hogy minden hátrányos tulajdonságuk ellenére bölcsnek tartja a szlovákok magatartását, végig kell menni a bizonyítás véres útján. Közben a narrátor számos degradáló megjegyzést akaszt rájuk, hisz az egész szituáció abszurd és ellentmondásos, de ezzel csak elbizonytalanító lépéseket tesz, hogy majd a zárlattal oldja azt fel. Így nem válik didaktikussá a szlovák ethosz rendkívül sűrített bemutatása, és pontosan így – az elmondásban – nyer értelmet a tótok élete és áldozata. A látszólag elbagatellizált, lesajnált tót életek jelentéssel gazdagodnak, az abszurd és a groteszk határán egyensúlyozó koporsó-küzdelem hősiesség kiállás lesz a fikción belül, a jelentéktelenség pedig felszámolódik.

Röviden kitérnék az idő szerepére. Misztikus időtlenség jellemzi a falut: Szvatopluk, a középkori magyar királyok, de még az évszázados modernizáció sem képes berántani őket a lineáris időszemléletbe. A vonalszerűség ütközése ez a körköröséggel. Ha

21 Janko Matúška verse, Baranyi Ferenc fordításában: Kiss Gy. Csaba, *Hol vagy hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai. Egy nemzeti jelkép történetéhez*, Bp., Nap Kiadó, 2011, 224–225. (A továbbiakban: Kiss Gy. Csaba, *Hol vagy hazám?*)

22 Lovik Károly, *Őszi rózsá*, i. m., 66. Kiemelés tőlem, V. P. Érdemes megjegyezni, hogy A Hétben közölt változatban még nincs kint a mondatkezdő három pont, ami itt még inkább a megszakítottságot, a történet fonálának véletlenszerű újrafelvételét jelképezi.

23 *Jelképtár*, i. m., 35–36., *Szimbólumtár*, i. m., 66.

24 Csupán egy példa a XIX. századi magyar lírából, Vajda János *Agvilkos* című versének első versszaka. <http://mek.oszk.hu/01100/01113/01113.htm#97> A letöltés ideje: 2012. szeptember 2.

25 Lovik Károly, *Őszi rózsá*, i. m., 60. Kiemelés tőlem, V. P.

26 SCHMIDT Egon, *Madárlexikon*, [Bp.], Anno, [2009], 330–331, 370.

27 Egy példa a 5. jegyzetben már említett *A Tátrában* című írásból:

„Ez a fehér ország csupa piros, hamisítatlan vért takar el, csupa erőt, egészséget és akaratot, mindmegannyi olyan tényezőt, amelylyel csak a sport tud szolgálni. Ez nem a lovardák előkelő némasága, sem a jégpályák kosztüm-kiállításai, sem a tennisz flirtje, itt azért ugrálunk, csúszunk, bukunk, mert emberek vagyunk, akiknek jólesik pár napra szögére akasztani a kultúra pántjait; [...] mert a sportban nem kell udvarias hazugságokat mondani, nem kell logikát keresni, nem kell az esztétikára ügyelni. [...] Aki csak két hetet tölt el a hegyek között, az megérzi, hogy a mi életünkön kívül van egy más élet is, egy világos, nyájas, tudomány nélküli ország, egyszerű örömmel, gyerekes hangulatokkal, sok színnel és kevés szabállyal, ahol összezsugorodik az ember csinálta óriási papírvilág, a törvényszerűségek, megalkuvások, találmányok pillérei, és megnőnek a természet ajándékai [...]” SYRION, *A Tátrában*, A Hét, 1906, I, 105.

rossz is, nyomorúságos is az életük, de természetes, adott: mindig is ilyen volt, mindig is ilyen lesz. A fűszeres és a civilizáció nemcsak a kellékeit hozza be a faluba, hanem az időtapasztalatát is.²⁸ Viszonyítási alapot hoz a mástól, az idegentől, a várostól, ami képes kizökkenteni azokat a tótokat, akik korábban sem a magyarok, sem a mongolok ellen nem vonultak csatába. A fentebb idézett novellazárlat három ponttal kezdődik, ezáltal úgy zuhanunk vissza az időtlenségbe, hogy közben a szöveg felkínálja nekünk a történelmi referencialitás fogódzót,²⁹ majd mégis felülírja azokat. Többek között ezek miatt is érvelnék amellelt, hogy a referencialitás nem az irodalmiság, vagy az irodalmi értelmezés ellensége. Ezeket számításba véve akár azon is érdemes elgondolkodni, hogy mennyiben toldik el a novella a példázat műfaja felé.

Másodikként az Új Időkben megjelent *Tórországbán* című novellát veszem szemügyre. A fabula itt sem kifejezetten terjengős: a Tapoly partján vagyunk valahol Sáros vármegyében, Vojtkó Áron kúriájában. Az idősödő úr a hosszú téli estéken rádöbben, hogy unatkozik, majd egy megbetegedés érleli meg benne az elhatározást, hogy megnősül. Komoly erőfeszítéseket is tesz az ügy érdekében (*szlovákul tanul*), de végül hoppon marad, a kiszemelt asszonyt nem sokkal érkezése előtt jegyzi el.

A műben öt fontosabb karakter van nevesítve: ketten rendelkeznek teljes névvel (Vojtkó Áron és kiszemeltje, Györkffy Zsuzsánna), ketten csak vezetéknevvel (Zsarkóczi és Velyiki), egyikük pedig csak keresztnévvel (Zebulon). Mindhárom keresztnév egyben bibliai név is. Az egész novella a nyelviséget tematizálja, s ennek a szövegszervező erőnek tökéletes kiegészítői a választott nevek. Annyira, hogy felmerül a kérdés: ennyire tudatos írói mentalitással van dolgunk, vagy a különböző nyelvi hatásmechanizmusok így vonzották egymást? Novellabeli megjelenésük sorrendjétől eltekintve vizsgálom őket. Zebulon³⁰ a magyar úr házi cigánya, s ebben a formájában egy kivesző fajtát képvisel. Szerepe rövid, de annál fontosabb: bármit rá lehet fogni, ha eltűnik valami a ház körül. Nevéhez méltóan – jelentése 'maradni, lakás, otthon' – a huszonöt golyó tépte zászló és a vörös taláros fej nélküli lovag mellett a múlt, a folytonosság és az otthonosság élő metaforája. Kortalan, személytelen, a szerepén kívül nincs, és nem is lehet más megnyilvánulása. Ezek mellett pedig a tör-

vényesített hazugság két lábon járó figurája. Kérdés, hogy ha ez egy tudatos játék, akkor vajon a valóság elleplezése és alternatív valósággal való helyettesítése nem fog versengő narratívákat teremteni? És ha igen, akkor melyik bizonyul majd erősebbnek?

A történet középpontjában egy mítosz áll, miszerint a magyar földbirtokosok két esetben nagy barátai a tót nyelvnek. Az első eset az adomázásnál, a „másik helyzet, amikor a sárosi urak Szvatopluk nyelvéhez fordulnak, az udvarlásoknál adódik. Élt valaha a szekcsői járásban egy Velyiki nevezetű, hatalmasan megtermett tót fűrészmalmos, aki a legszebb fölvidéki asszonyokat bolondította magába. Ez az ember oly szédületes sikereket ért el a nők világában, hogy azóta a járásbeli urak mind tótul próbálták érzelmeiket kifejezni, azt gondolva, hogy talán a szláv nyelv zengzetesebben és édesebben furakodik a női fülekbe, mint a kemény, harcias magyar szó. Lehet, hogy téves hit volt, de divattá lett.”³¹ Több következtetést is levonhatunk: egyrészt az elbeszélő ismét előre jelez az utolsó mondatnál, valamint nem hiába az adomázás van első helyen említve, hisz a második pragmatikus nyelvhasználati ok (udvarlás) is egy adomára épít. Mondanunk sem kell, hogy a tősgyökeres hazafi, szitytya (!) Vojtkó inkább hallgat a kaszinóban, nem adomázik és nem udvarol, csak hogy ne kelljen tótul megszólalnia. Nem mintha tudna. A fent említett Velyiki – mondhatni – az elbeszélés tökéletes létezője, aki teljesen azonos önmagával: neve szlovákul 'nagy'-ot jelent (*vel'ky*), ezért jelentése önmagára mutat vissza, tautológia. Mérete külső leírásában és belső jelentésében is kimondásra kerül, mindez elválaszthatatlanul behozza az erotikát. Ez, és a nőknél elért sikerei jóval hangsúlyosabbak, mint szlovák nemzetisége és anyanyelve, mégis, a magyar nyelvű közösség ezt érti ki történetéből. Innen ered a legenda, ami felértékeli a tót nyelvet.

A millenáris évben kemény tél kerekedik Tórországbán, ami Vojtkó Áront is kúriájába zárja. A szittyaság, a millennium, a gögös hazafiság leírása mind adott lehetne a magyar kultúrfőlény, imperializmus és államnemzeti eszmék szemléltetésére. Azonban egy nemzeti érzés sem dacolhat soká az unalommel és a köszvényyel.³² Mindez komoly számvetésre készíti az öregurat.³³ Olyannyira elhatalmasodik rajta a tót nyelv mitikus erejébe vetett hite, hogy a

28 Már az üzlet megjelenése is valószerűtlen, mesészerű: „A faluban egy nap bolt nyílt: az első ezer esztendő óta.” LOVIK Károly, *Őszi rózsá, i. m.*, 60.

29 Legyen az Szvatopluk uralkodásának ideje (870–894), a muhi csata (1241), vagy a Magyar Királyi Csenedőrség felállítása (1881).

30 A névértelmezésekhez: *Bibliai nevek és fogalmak*, előszót írta és névjegyzéket kész. BABITS Antal, Bp., Primo, 1988, 255. (A továbbiakban: *Bibliai nevek és fogalmak*)

31 LOVIK Károly, *Tórországbán, i. m.*, 384–385.

„ragyás Sztropkai” és a „sánta Pereszlényi” sikeres házasságát is nyelvtudásuknak tudja be. A gondolatok pedig felismerést szülnek: a tótok jó emberek, minek idegenkedni a nyelvüktől? A kérdést Vojtkó teszi fel, a választ azonban a narrátor adja meg, ami jelzi a téma fontosságát, még ha ezzel kicsit didaktikussá is válik az egész.³⁴ Az unalom először cselekvést szül (egész napos vadászat a hóban), aminek viszont betegség a következménye, ami csak megszilárdítja az asszonykeresés elhatározását. Az elbeszélő eddig is ironikusan viszonyult fő figurájához, de ez csak fokozódik: „Halljátok emberek! Vojtkó Áron, a magyarság végvárának kapitánya tótul tanult! Nagy dolog volt ez, erős lelki küzdelembe került, egy kis megalázkodás is járt a nyomában, de azért a világ nem rendült bele. [...] A tót nyelv a legkönnyebb e földön, szinte ragad az emberre s hat hét alatt még a legkeményebb agyba is beleférközik. S ami tót szót egyszer megtanultunk, az oda van bilincselve az emlékezőtehetségünkhöz, furkós bottal se lehet kiverni.”³⁵

A kiszemelt pedig, akiért a tanulás történik, a szomszéd birtokos, özvegy Györkffy Zsuzsánna. Neve lilimot³⁶ jelent, s ahogy az *Egy falu* esetében láttuk, itt is feltárul a szimbólum többszörös jelentésrétege. Egyrészt a fehérség, tisztaság, a fény, az ártatlanság jelképe, másrészt az erotika, a testi vágyak megjelenítője. Zsuzsánna, mivel özvegy, jó eséllyel már nem ártatlan, ellenben különleges (az eddig emlegetett zöldszemű dá mákkal szemben ő kék szemű, mint egykoron Vojtkó). Okosságáról, szerénységéről és szakácmesterségéről folyamatosan térünk át – ahogy fizikailag is közeledik a férfi a nőhöz – a pirosposztag arcra, a darázsderékra, a göndör szösze hajra és a kacéran lengő fekete főkötőre. A nyelvcsera a szöveg szintjén is megjelenik: első helyre kerül a szlovák megszólalás, zárójelbe a magyar megfelelője. A főhős

azonban későn érkezik, mert a keresztnév nélküli Zsarkóczi két nappal a látogatás előtt jegyezte el az özvegyet.³⁷ Az igazi megsemmisülést nem is ez hozza el, hanem az, hogy az új vőlegénynek az égvilágon semmi köze nincs a Felföldhöz, szlovákul se tud, sőt utálja a nyelvet. Az is jelzésértékű, hogy az asszony megboldogult urának a szivarjaival kínálja az öregedő szittyát. Itt álljon ismét hosszabban a novella zárata:

„Csúnya egy nap volt, pedig az égbolt sötétkéken ragyogott, a pacsirták torkuk szakadtából énekeltek. De Vojtkó Áron nem látta az égboltot, a pacsirtákat, csak azt érezte, hogy egy fáradt szegény, öregember, aki egyedül áll a széles nagyvilágban.

A bricska hazaért. Zebulon nagy szökéssel ugrott a hágcsohoz és leemelte az öregurat.

Hej, Zebulon, – fakadt ki Vojtkó keserűen – oda az élet, elveszett a juventas!

A házi cigány haptákba vágta magát.

Már csak ne tessék haragudni, – mondotta bűnbánóan, – én vittem el, tekintetes úr. Tessék nyakon vágni!

A jó fiú azt hitte, hogy a juventas valami faragott csibuk avagy kölyökagár. Pedig a juventas százszor, ezerszer több csibuknál, kölyökagárnál s ha egyszer elveszett, semmiféle hátbautéssel se lehet visszahozni!”³⁸

Utolsóként tekintsük meg a sorrendben először nevesített főszereplőt. Az Áron³⁹ név a tisztánlátó, az ihletett, a megvilágosított jelentéseket hordozza magában. Ennek tudatában akár azt is megkockáztathatnánk, hogy a narrátor kifejezetten kegyetlenül bánt főhősével, ugyanis az mindennel jellemezhető – a zárlatban kibontakozó keserű felismerésig –, csak tisztánlátással nem. Intézményesített hazugságban él, s nem veszi észre, hogy alakja kezd áttetszővé válni, maga is kellék lesz a fej nélküli lovag, a golyó tépte zászlók és Zebulon mellett. Olyannyira felül Velyiki történetének, hogy a csalódás lényében érinti. Talán nem gondolt rá,

32 Régies nevén podagra. Ismét az elbeszélés nyelvi megszerkesztettségét bizonyítja, hogy a latinus szóhasználat elsősorban a lábköszvényre utal, annak régebbi jelentését (‘lábbilincs’) hozza elő. Ez is a bezártságot, a kötöttséget reprezentálja. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Harmadik kötet Ó-Zs*, főszerk. BENKŐ Lóránd, Bp., Akadémiai, 1976, 232.

33 „– Tehát tulajdonképpen miért is nem nőültem én meg annak idején? – kérdezte magától az öregúr. Visszaemlékezve élete lefolyására, Áron bátyánk agglegénységének kizárólagos okát a tót nyelvtől való idegenkedésének tulajdonította. A szekesői fűrészmalmosnak talán mégiscsak igaza volt.” LOVIK Károly, *Tótországban*, i. m., 385.

34 „– Tulajdonképpen mért is idegenkedtem én a tót szótól? – vetette föl egy végnélküli téli estén újra Vojtkó Áron. – Rossz emberek a tótok? Az igazságos felelet nem volt nehéz. A tótok nem rossz emberek. Ellenkezőleg, náluk szolgálatkészebb, igénytelenebb nép nincs a föld kerékén. A tót senkinek sem vét, senkit megkárosítani nem

akar, tiszteli az Istenét, a földesurát és örül, ha nagy kinnal meg tud a jég hátán élni. A vojtkói birtokon számos tót ember volt alkalmazva, azok egytől-egyig megállták a helyüket, az ember az üdvösségüket bízhatta volna rájuk. A magyarságnak semmi kára sem volt belőle, hogy ez a nép csöndesen, szerényen húzódott meg a komor, fekete fenyők és haragos sziklák közt, sőt, negyvennyolcban is nem egy tót tüntette ki magát a Branyickón.” LOVIK Károly, *Tótországban*, i. m., 385–386.

35 LOVIK Károly, *Tótországban*, i. m., 386.

36 *Bibliai nevek és fogalmak*, i. m., 258., *Jelképtár*, i. m., 196–197., *Szimbólumtár*, i. m., 307–308.

37 A szöveg itt is jelzi az alapvető ösztönök működését, ugyanis Zsarkóczi vadászruhában van a nő mellett, és csak a bemutatkozás után teszi el bicskáját, addig szívet farigcsál az asztalba.

38 LOVIK Károly, *Tótországban*, i. m., 387.

39 *Bibliai nevek és fogalmak*, i. m., 24–25.

hogya a nyelvcsere ilyen veszélyekkel is járhat: eszközül akarta használni a szlovák nyelvet, de élete egy nyomorúságos felismeréssel lett gazdagabb. A szegény sorsú tótok nyelvének kölcsönzése, úgy néz ki, nem marad következmények nélkül, s valamelyest a szerencsétlenségükkel is osztozik. Minden adott volna a személyes tragédiához, a szöveg mégis megszeli. A nagy felismerés – az ifjúság elvesztése – is latinul fogalmazódik meg, a nemzeti nyelvekről áttérünk a nemzetek felettire. Ahogy távolodunk az eseménytől, úgy enyhül a magányos öregember tragédiája.

*

Bár a novellák bemutatásával két irányból is alá akartam támasztani hipotézisemet, valójában nem működik az a fajta elválasztás, hogy az *Egy faluban* inkább az erkölcsi magatartás, míg a *Tótországban* inkább a nyelvviség tematizálódik. Nyelv és erkölcs, megszólalás és magatartás elválaszthatatlanok, és ezen novellák esetében sincs ez másképp. Láthattuk, a szlovákság magatartása, ethosza nyíltan kimondatik és (enyhe apologikus hangnemben) felmagasztalódik a második novellában, az elsőben pedig maga a falu neve hordozza a nyelviségnek, a kimondottan identitás-megalapozó irodalomnak a letörölhetetlen nyomát. Élete nagy részét Hizsnyón élte le, majd itt hunyt el (1887-ben) Samo Tomášik, aki 1834-ben Prágában írta meg a himnikus *Hej, szlávok* (*Hej, Slované*) kezdetű dalát, állítólag azért, mert a város utcáin több német szót hallott, mint csehet. Később, egy másik szövegváltozatban, szlovákul is közreadta, *Hej, szlovákok* (*Hej, Slováci*) címen.⁴⁰ Mindkettő népszerűvé vált az Osztrák–Magyar Monarchia szláv népei között, egyfajta nem hivatalos himnuszt képezve. Azonban a Tito vezette Jugoszláviának, majd Szerbia–Montenegrónak is ez volt a hivatalos himnuszszövege. A következő részletek Tomášik művéből magyarázatot adnak a nyelvviség hangsúlyos megjelenésének: „Hej szlovákok, él még a mi nyelvünk mindörökké, / míg forrón dobog hűségese szívünk nemzetünkért. [...] Nyelvünk a fenn-

való Istentől kaptuk, nem másról, / nincsen ki elorozhatná tőlünk a világon. [...]”⁴¹ Azt hiszem, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a pánszláv eszme, majd a szlovák identitás egyik kulcsfontosságú XIX. századi szövegének létrehozója Hizsnyóhoz kötődik. Joggal lehet erre azt mondani, hogy ez egy szövegen kívüli tény, nincs kapcsolatban az abban felépülő valósággal. Valóban nincs? Valóban elválasztható egy szerző és szövege egy várostól, egy falutól? Nem épül bele a név jelentésrétegébe a temporalitás tapasztalata, annak szövegei? Természetesen értelmező és nyelvi közösség függvénye, hogy egyes szavak milyen jelentésrétegeket tárják fel, de ha önmagában ennek a lehetőségét is elvetjük, akkor a nyelvi emlékezetet tagadjuk.

Tanulmányomban azt igyekeztem bizonyítani, hogy a bemutatott és idézett elbeszélések szövegüniverzumában, de általában Lovik életművében, minden nemzeti sztereotípiát ellenére⁴² a szlovákság fontos és pozitív helyet foglal el. Az elemzésre került novellákban nyelv és emberi kiállás együttesen, de mélyebb rétegekben összekapcsolódva is minőségi tartalmat kap. A feltárt összefonódások és jelentésárnyalatok talán Lovik Károly rövidprózáját is más megvilágításba helyezik. Több ellenvetést is kaphatok módszereim miatt, pontosan ezek miatt kínáltam interpretációs lehetőséget (összeolvasás), és nem kinyilatkoztatást (kiolvasás). Tisztában vagyok vele, hogy azokat a kérdéseket tettem fel a szövegeknek, amelyekre már volt egy elképzelt válaszom.⁴³ Hogy nem átalítottam számos referenciális pontot és tényt bevonni az értelmezésbe, hogy egyes szövegek felől olvastam más szövegeket. A legerősebb okom, amiért nem csupán immanens irodalomkritikát folytattam, az, hogy mert *volt rá lehetőségem*. A szövegek megjelenése óta eltelt több mint száz év tapasztalata, és ennek az értelmezőkben való lecsapódása teszi lehetővé,⁴⁴ hogy ezeket a szövegeket úgy (is) olvassuk, mint amire most kísérletet tettem. Ettől a tapasztalattól és lehetőségtől természetesen el lehet tekinteni, csak kérdés, hogy így közelebb jutunk a megértéshez?

40 SZALATNAI Rezső, *A szlovák irodalom története*, Bp., Gondolat, 1964, 54.

41 Serfőző Simon fordítása. KISS Gy. Csaba, *Hol vagy hazám?*, i. m., 223.

42 Még 1931-ben is durva kirohanásokkal (pl. múltba révedés, gyávaság, gerinctelenség) illették szlovák szerzők az itteni novellákban is tetten érhető, népkre sütött „jellemhibákat”, miszerint itt lenne az ideje ezeket levetkezni (és nagyszabású nemzeté válni). MATUŠKA, Alexander, *A szlovákság múltba vetett hite – A szlovák-kérdés a XX. században*, BANÍK, Anton Augustin [et al.], összeáll. és az utószót írta RUDOLF CHMEL, utószó KISS Gy. Csaba, ford. BÁBA Iván [et al.], Pozsony, Kalligram, 1996, 131–134.

43 Ahogy Fish remekül megfogalmazza: „They [ti. az olvasók és értelmezők] ask questions and give answers of the kind they know in advance

to be relevant. In a sense they could not even ask the questions if they did not already know the answers to questions deeper than the ones they are explicitly asking.” FISH, Stanley, *Professional Correctness. Literary studies and political change*, Oxford, Clarendon Press, 1995, 15. (A továbbiakban: FISH, Stanley, *Professional Correctness*)

44 Olyannyira ez teszi lehetővé, hogy száz évvel ezelőtt nem lehetett volna így olvasni ezeket a szövegeket. „Moreover, not only will the category of the literary have different contents at different times (and in different cultures at the same time); there may be times when the category has no content, when there is no ‘paradigmatic question’, and therefore no literary interpretation in the exclusive disciplinary sense.” FISH, Stanley, *Professional Correctness*, i. m., 26. Kiemelés az eredetiben.